

Den rettslige beslutningsmodell og identitetsmessige forandringer

Hans Petter Graver

Forbruger- og administrasjonsdepartementet, Oslo

1 Statusdegraderinger

Rettsaker setter ofte sitt preg på de som deltar som parter og vitner. En erfaring fra rettsapparatet kan være noe utenom det vanlige, det kan være spennende, ubehagelig etc. På den måten kan en slik deltakelse bidra til at en justerer sitt syn på seg selv og på samfunnet. Deltakelse kan imidlertid bidra til at *andre* endrer sin oppfatning av en. Man kan bli oppfattet som troverdig, løgnaktig, kverulant, kriminell, rettsindig etc. Det er sider ved hvordan andre endrer oppfatning av deltakeren som jeg vil ta opp her.

Deltakelse i en rettslig beslutning som part eller vitne er en sosial handling. Vanligvis når det er snakk om rettsaker foregår det i full offentlighet. Noen ganger er imidlertid rettsaker stengt for offentligheten. Det samme er tilfelle med mer uformelle beslutninger som treffes i forvaltningen. Dette fratar imidlertid ikke deltakelsen dens karakter av å være en offentlig, sosial handling. *At* man har deltatt vil være kjent. Resultatet likeså.

Når vi så tilføyer at avgjørelsen treffes på grunnlag av offentlige normer og ut fra en fast og anerkjent fremgangsmåte er

det en lett sak å slutte seg frem til hovedtrekkene i hva som har foregått bak de lukkede dører. Innvilgelse av uføretrygd er en ganske god indikasjon på at søkeren er arbeidsufør. Barnevernets inngripen ovenfor familiens barn er på samme måte en indikasjon på at kompetente noen mener at alt ikke er som det skal være i familien.

Deltakelse får således et offentlighetens stempel over seg; man stemples som deltaker. Analytisk kan vi her skille mellom to elementer. For det første selve framgangsmåten for stempelingen. For det andre de sosiale effekter som et slikt stempel får. Dette andre er mye omskrevet og analysert i avvikssosiologien under rubrikken "stigma". Jeg vil imidlertid konsentrere meg om den første siden, selve stempelsettingen. Det er nærliggende å anta at selve måten stempelet settes på og hvilke sosiale sannheter som påkalles, vil ha betydning for hvor effektivt stempelet vil kunne bli.

Praktisk og empirisk vil man neppe kunne opprettholde noe slikt skille. En stempeling kjennetegnes jo nettopp bl a ut fra de virkninger den får. Når jeg her trekker dette skillet har det således utelukkende et *avgrensningsformål*.

Harald Garfinkel har skrevet en artikkel om "Conditions of Successful Degradation Ceremonies"¹ hvor han skisserer nødvendige kjennetegn som må foreligge ved måten et stempel tilføres på, for at det skal kunne få virkning som en identitetsmessig status-degradering av den stemplede. Med status-degradering forstår Garfinkel en grunnleggende forandring i omgivelsenes syn på en person, ved at omgivelsen oppgir personens sosiale identitet og erstatter den med en ny og ringere identitet.

Garfinkel tar utgangspunkt i moralsk indignasjon. Som alle andre affekter har dette knyttet til seg et typisk atferdsmønster. Atferdsmønsteret knyttet til moralsk indignasjon er offentlig fordømmelse. Moralsk indignasjon er i motsetning til følelser av skam eller skyld uttrykk for sosiale fenomener.

Virkningen av den offentlige fordømmelse er en rituell ødeleggelse av den sosiale identiteten til den fordømmelsen går utover, og å sette en ny sosial identitet inn i stedet for den gamle. Uttrykksformen er: "Nå vet vi at du er en skurk og at du alltid har vært en skurk. Det forklarer dine handlinger bedre enn den oppfatning vi tidligere hadde av deg".

Den sosiale identitet en aktør har er sammensatt av de motiver en person blir tillagt for sin atferd, samt den atferd som ut fra disse motivene kan forklares som personens *handling*, i

betydningen målrettet atferd. Dette bygger på at en persons identitet refererer seg til personens subjektive meninger og beveggrunner, snarere enn atferden.

En "total" samfunnsmessig identitet kan vi snakke om når omgivelsen har "forstått" vedkommende slik at han er tillagt endelige motiver og beveggrunder for sin opptreden.

Ut fra dette kan man definere en "status-degraderende seremoni" som en samhandling mellom personer der en persons sosiale identitet blir erstattet med en ny sosial identitet som blir ansett som "lavere", eller "mindre verdiful" enn den forrige. Det skjer en *erstatning* og ikke bara en forandring av den opprinnelige identiteten ved at de fordømmende bokstavelig ser på den fordømte som en annen og "ny" person. Man får øynene opp for hva slags person den fordømte "egentlig" er. Garfinkels utgangspunkt er at vi finner slike status-degraderende seremonier i alle samfunn, det interessante spørsmålet er derfor å kartlegge hvordan det gjøres i forskjellige samfunn.

Med utgangspunkt i dette klarlegger Garfinkel åtte nødvendige betingelser for at en status-degradering skal bli vellykket. For det *første* må den som skal degraderes (offeret) og de begivenheter han skal degraderes for tas ut av sin sammenheng og ses på som noe utenom det vanlige. For det *andre* må både offeret og begivenheten plasseres i et preferanseskjema med følgende egenskaper:

Preferansene må gå på typetilfeller ikke på individuelle hendelser eller personer. Videre må offeret og hendelsen plasseres i forhold til sin motsetning i en dikotomi; enten er man som offeret, eller er man hans motsetning. For det *tredje* må den som står for utførelsen av degraderingen opptre ikke som privatperson, men som en offentlig person. Dette innebærer at han må påberope seg felles verdier og erfaringer, ikke private slike, og han må da for det *fjerde* vise verdigheten til disse felles verdier og erfaringer frem til beskuelse. For det *femte* må den utførende ha rett til autoritativt å påberope seg disse felles verdiene. Denne retten må ikke bygge på personlige interesser i den foreliggende sak. Det *sjette* vilkår er at den som står for utførelsen blir oppfattet som tilhenger av de felles verdier. De som deltar i prosessen som vitner må som *syvende* betingelse bringes til å oppleve en avstand mellom seg og offeret. Det *siste* vilkår er at offeret på rituell vis må defineres som stående utenfor den legitime orden, han må med andre ord defineres som avviker.

2 Degraderinger og rettslige beslutninger

Det kan være av interesse å se på grunnleggende trekk i den rettslige beslutningsmodell i lys av de overnevnte vilkår for vellykede sosiale degraderinger. Jeg vil her søke å vise at den rettslige beslutningsmodell er som skreddersydd til å foreta slike degraderinger. Jeg vil først ta for meg beslutninger i straffesaker. Deretter vil jeg se på den normrasjonelle, rettslige beslutning helt generelt. Endelig vil jeg ta for meg beslutninger i retts-systemet som ikke er typisk normrasjonelle, men som treffes ut fra et mer formålsbestemt skjønn.

2.1 *Straffesaker*

Det første vilkåret, om at offeret og hendelsen må tas ut av sin naturlige sammenheng oppfylles i det faktum at rettslige beslutninger er konsentrert om løsning av enkeltsaker på grunnlag av et begrenset sett av kjennetegn ved personen og hendelsen. Det at man trekker ut en person og ett sett av hendelser og avgrenser dette i forhold til omverdenen er jo nettopp å trekke det ut av sin naturlige sammenheng. Den tiltalte i en straffesak står frem som noe utenom det vanlige ved det at han er tiltalt i en straffesak.

Det andre vilkåret var at preferanseskjemaet for rett/galt må forholde seg til kategorier, ikke til individuelle tilfelle. Også her kjenner vi igjen de rettslige normer og den juridiske beslutningsmodell. Nettopp kravet om at like tilfelle skal behandles likt innebærer at man vurderer forhold som tilhørende den eller den kategori. Når man blir funnet skyldig i overtredelse av f eks strl § 257 om tyveri, dømmes man til straff først og fremst fordi man tilhører kategorien av de som har overtrådt denne bestemmelsen. Man kan ikke dømmes for den konkrete handling før man er plassert i denne kategori, og dommeren kan ikke unnlate å dømme når man først er plassert i denne kategori. (Det siste selvsagt med den reservasjon at man ikke faller inn under andre kategorier som fritar for straff). Hensynene til likhet og retts-sikkerhet fordrer således at spørsmålet om straff avgjøres ut fra hvilken kategori man tilhører og ikke avgjøres direkte ut fra en individuell vurdering av det enkelte tilfellet.

Det var også et vilkår at preferanseskjemaet plasserer offer og hendelse i et dikotomisk forhold til sin motsetning. Dikotomiene mht om noe har skjedd eller ikke har skjedd, og mht til om noe er rett eller ikke rett er velkjente bestanddeler av den norm-

rasjonelle beslutningsmodell. I en straffesak vil dette være tilfelle ved avgjørelsen av skyldspørsmålet. I tillegg vil situasjonen være den at man til det ene alternativet knytter noe positivt (ikke skyldig) og til det andre noe negativt (skyldig). Dette ser vi både ved avgjørelsen av juss og faktum. Enten har tiltalte borttatt gjenstanden med den nødvendige hensikt, eller har han det ikke.

Har han det faller han inn under § 257 og er for alltid satt i en bestemt kategori som står i motsetning til den andre kategorien som rummer alt fra de med "grå" samvittighet som har tiltusket seg fordeler på uærlig vis, de som har tenkt å begå tyveri men ikke turt å gjøre det til de som har den reneste av de rene samvittigheter. I praksis er det glidende overganger, i den rettslige beslutning er det to og bare to alternative muligheter. Tilsvarende ser vi ved anvendelse av jussen; enter kommer § 257 til anvendelse, eller gjør den det ikke. Igjen skjæres det gjennom noe som i praksis er en skala med glidende overganger. Også dette er et utslag av rettssikkerhetsprinsipper – skal jussen være orutberegnelig så må det settes forholdsvis klare grenser. Og de fleste vil være enig om at det er mer i samsvar med rettssikkerhetsprinsipper å dømme etter objektivt konstaterbare handlinger enn utelukkende etter det onde sinnelag.

Vilkårene tre til seks kan vi se i sammenheng med dommerollen og den posisjon denne har i rettssystemet. Dommeren opptrer ikke som privatperson, men som utøver av en offentlig funksjon. Det er likegyldig hvem som sitter i dommersetet, så lenge han fyller betingelsene for å bli kvalifisert som kompetent dommer i den aktuelle sak. De verdier og erfaringer han påberoper seg er offentlige, nedfelt i samfunnets rettssystem. Han har kompetanse til å fatte sin beslutning ut fra gjeldende rett, ikke ut fra de sympatier og antipatier han selv måtte ha. Han stiller dette felles verdigrunnlaget frem for offentlig beskuelse i den begrunnelse han gir for resultatet.

Begrunnelsen går ut på å vise at det resultat han er kommet til er i overenstemmelse og følger av gjeldende rett. Det konkrete tilfellet subsumeres inn inder de generelle normer som er relevante for tilfellet.

Dommeren har ikke bare en legitim rett til å benytte seg av gjeldende rett, han har plikt til det. Ingen kan tillegge ham personlige motiver for at han følger samfunnets rettsregler. Han har plikt til ikke å la sine personlige interesser påvirke utfallet av saken. Er han interessemessig knyttet til hendelsen eller partene har han tvertimot plikt til å vike sete etter reglene om inhabilitet.

Viker han ikke sete, har han plikt til å være upartisk. Det forutsettes også at dommeren er enig i de grunnleggende rettsregler som kommer anvendelse. Her kan det selvsagt foreligge visse variasjoner fra sak til sak, idet det kan tenkes at dommeren gir uttrykk for uenighet med hensyn til rimeligheten av å anvende reglene på dette konkrete tilfellet. Han kan endog gi uttrykk for at han er uenig i en regel helt generelt. Men dette endrer ikke det forhold at han grunnleggende sett er enig i at de fleste rettsreglene er gode, hensiktsmessige eller i det minste legitime regler.

Konkret uenighet i den enkelte situasjon innebærer således ikke at han underkjenner retten som gyldig for seg og for andre.

De to siste vilkårene går på avstanden mellom offeret og de øvrige medlemmer av samfunnet. Denne avstanden skapes ved at det er tiltalte som står på tiltaltebenken, ikke vi andre. Den som defineres som lovbrøyer defineres også som avviker, selv om undersøkelser viser at den faktisk utbredte kriminalitet i samfunnet på visse områder er så stor at det kan være tvilsomt å snakke om en lovbrøytende atferd som en avvikeratferd. Her vil det selvsagt foreligge variasjoner fra straffebud till straffebud. Poenget er imidlertid at uansett den faktisk forekommende kriminalitet så innebærer en avgjørelse av skyldspørsmålet at tiltalte får satt avvikerstempelet på seg. (At ikke alle lovbrudd er like moralsk forkastelige er et annet spørsmål som vil ha betydning for de sosiale *virksomheter* stempelet får.) Som vi ser kan vi ved å trekke ut enkelte sentrale trekk ved den rettslige dommerrolle og beslutningsteknikk hevde at denne er "skreddersydd" til å få istand en vellykket status-degraderende seremoni. (De nødvendige betingelser er således oppfylt. Hvorvidt dette i det enkelte tilfelle er tilstrekkelig, er et empirisk spørsmål som jeg ikke går inn på i denne sammenheng.)

2.2. Normrasjonelle beslutninger generelt

Idealtypen på en normrasjonell avgjørelse er den som fremkommer ved at fakta blir subsumert under en norm eller regel, og avgjørelsen skjer gjennom en deduksjon fra normen². Å fastholde at det utelukkende foretas en deduksjon er imidlertid lite realistisk, det skjer *avveining* i flere ledd av prosessen.³

Men avgrensningen av det relevante faktum er normativt styrt på samme måte som fastleggingen av innholdet av den rettsregel som kommer til anvendelse. Når disse vurderingene er foretatt,

får det siste ledd i avgjørelsen preg av en ren deduksjon: faktum A får rettsfølge x på grunn av den generelle norm X. At det er stort innslag av vurderinger og skjønn i en avgjørelse utelukker således ikke at den kan være normrasjonell i tradisjonell forstand.

De trekk som er påpekt ved gjennomgangen av avgjørelser i straffesaker er felles for den normrasjonelle rettslige beslutning rent generelt. Sentrale kjennetegn ved den normrasjonelle beslutning er at den er isolerende, en sak trekkes ut av sin sammenheng og avgjøres ut fra et begrenset sett av kjennetegn.^{3A} Den rettslige avgjørelsesmodell styrer ikke bare hvilke rettsregler som skal legges til grunn, men også hvilket faktum som er relevant.⁴ Den normrasjonelle beslutning skuer tilbake, både på juss og faktum, og opererer med dikotomiene bevist/ikke-bevist og plikt/ikke-plikt.⁵ Den som fatter beslutningen gjør det i kraft av en kompetanse han innehar som en bestemt stillingsinnehaver. Beslutningen begrunnes med og støtter opp om et sett av legitime, generelle normer.

Gjennom disse trekk ved den normrasjonelle beslutning skapes en avstand mellom den beslutningen angår og de andre. Dette er ganske enkelt en følge av beslutningen trekker den den angår ut av sin daglige sammenheng. Det som skiller den som får namsmyndighetene på døren fra oss andre er ikke at han betalte for sent, men at han lot det skure litt for lenge. Håndverkeren som blir dømt til å betale erstatning til huseieren på grunn av dårlig utført malerarbeide er ikke nødvendigvis dårligere eller mindre kvalifisert enn sin neste. Det som i realiteten skiller ham fra andre malere er kanskje et streif av uhell, at han ikke tålte trynet på sin oppdragsgiver slik at forhandlinger var utelukket etc. Slike faktorer kanskje være en forklaring på domstolens synkende betydning for sivile tvister. I et tettere samfunn enn dagens betydde det kanskje ikke så mye å få domstolens stempel på seg, fordi ens omgangskrets også hadde andre kjennetegn å vurdere en ut fra som kunne korrigere og supplere bildet skapt ved avgjørelsen. I dag har nærmiljøet ofte ikke så mange andre opplysninger om de enkelte aktører som kan bidra til å være et slikt korrektiv. Blir det kjent at en av medlemmene f eks, den ene av de lokale kjøpmenn har tapt en rettssak vil dette kunne få stor betydning for hans omdømme.

Det er således ikke noe vesentlig skille mellom straffesaker og andre saker i måten den rettslige beslutning setter sitt stempel på deltakerene. Det kan imidlertid selvsagt lett pekes på forskjeller

som kan ha stor betydning for de *virksomheter* et slikt stempel får. Konflikten med rådende moraloppfatninger er vanligvis større i straffesaker enn i andre saker. Straffesaker vil dessuten oftere angå personens totale identitet enn sivile saker. Tyvsstempelet forklarer mer om en persons opptreden enn f.eks. stempelet som arbeidsledig eller betalingsmisligholder. Tyvsidentiteten *blir* lett ens sosiale identitet, mens identiteten som arbeidsledig etc. inngår som *del av* ens sosiale identitet.

2.3. Formålsoverrettede skjønnsavgjørelser

Innefor rettsystemet treffes en rekke beslutninger hvor det argumenteres med de konsekvenser beslutningen kan få sett i forhold til et gitt formål. Her nærmer vi oss en annen modell for beslutninger enn den normrasjonelle, den formålrasjonelle ekspertavgjørelse. Denne kan idealtypisk beskrives om en avgjørelse som bygger på et valg av midler til å realisere et formål ut fra kausalvitenskaplige kunnskaper eller formodninger.⁶

Den formålrasjonelle beslutning skiller seg fra den normrasjonelle på en rekke sentrale punkter; det foretas en totalvurdering hvor man nettopp ikke kan trekke skarpe skiller mellom forskjellige tilfelle, man baserer seg på sansynligheter og beslutningen og kan derfor munne ut i flere alternativer basert på alternative vurderinger av de faktiske forhold, beslutningen er fremtidsrettet og endelig så kan den i motsetning til den normrasjonelle beslutning falsifiseres av utviklingen i fremtiden. På bakgrunn av dette må vi kunne fastslå at disse beslutningene ikke vil virke status-degraderende på samme måte som de normrasjonelle beslutninger. (Om formålrasjonelle beslutninger kan virke status-degraderende av andre grunner er et spørsmål jeg ikke går inn på her.)

Mange formålsoverrettede beslutninger som treffes i rettsystemet vil allikevel kunne virke status-degraderende på samme måte som normrasjonelle beslutninger som ikke spesielt skuer hen till oppnåelse av gitte formål. Jeg vil peke på to forklaringer på det.

Før det første treffes en lang rekke beslutninger hvor man skuer hen til konsekvensene men som allikevel er normrasjonelle; formålrasjonaliteten er bare tilsynelatende. Som eksempel på slike kan nevnes avgjørelser om *sikring* som kan treffes overfor "person med mangelfullt utviklet eller varig svekkede sjelsevner, og det er fare for at gjerningsmannen på grunn av en

sådan tillstand atter vil foreta en (straffbar handling).⁷ Dette er tilsynelatende en rent faglig vurdering, men er i hovedsak en vurdering av moralsk kulør med grunnlag i en fordømmelse av visse atferdsmåter.⁸ I tillegg til en appell til de rettslige straffnormer foreligger imidlertid her en appell til psykiatrisk sakkyndighet, noe som kan gjøre stempelet særlig totaliserende overfor den personlige identitet, og dermed mer effektivt.⁹

Tilsynelatende formålsrasjonalitet foreligger således hvor det i realiteten er en moralsk vurdering som foretas. Det avgjørende kjennetegn er imidlertid etter min mening hvorvidt beslutningstakeren står til ansvar overfor fremtiden på den måte at en fremtidig utvikling vil kunne føre til at beslutningen kan sies å ha vært *uriktig*. Dette kjennetegn vil mangle ved en stor rekke tilsynelatende formålsrasjonelle beslutninger i rettssystemet fordi kriteriene på en riktig beslutning bedømmes normativt ut fra beslutningstidpunktet.¹⁰

For det andre vil selv beslutninger som er mer formålsrasjonelle i egentlig forstand dreie seg om å fastsette rettslig bindende vedtak innenfor rammen av en rettslig kompetanse. Særlig hvor det er snakk om å foreta inngrep overfor personer vil avgjørelsene inngå som ledd i rettslige kontrollformer. Rammene som beslutningen må holde seg innenfor er normativt bestemt. Grensen for hvem inngrep skal foretas overfor eller støtte skal gis til må trekkes fra en normrasjonell beslutning. Og det er nettopp denne grensen trekkes at stempelet settes på den det angår som en som skiller seg fra oss andre.

Om en person kan dra omsorg for seg selv eller ikke (lov om sosial omsorg § 3) er ikke en faglig, men en rettslig vurdering, som kan overprøves for domstolene ut fra en tradisjonell normrasjonell vurdering. Tilsvarende med spørsmålet om et barn utsettes for fare, om det viser manglende tilpasning etc.¹¹

Vi kan således konkludere med at alle rettslige beslutninger er av en slik art at de er egnet til å bli brukt som en statusdegraderende seremoni. De kjennetegn som er pekt på er felles for den normrasjonelle beslutning, hvor de normer som påberopes har en særlig, samfunnsmessig autoritet. Og det er opplagt tilfelle hvor det er rettsreglerne man påberoper som det normative grunnlag.

3 Oppgraderinger

Identitetsmessige status-forandringer behøver ikke bare skje som degraderinger. Vi kan også finne eksempler på statusmessige oppgraderinger. Betingelsene for at en oppgradering skal skje vil være de samme som for en nedgradering, bare med motsatt fortegg. Oppgraderinger kan selvsagt skje userimonielt, ved at en person anerkjendes for sin innsats på ett eller annet felt. Men det kan også skje serimonielt: man får sin status som høyesterettsdommer ikke fordi man er en dyktigere jurist enn alle andre, men fordi man utnevnes til stillingen.

Dette innebærer at i den grad den rettslige beslutningsmodell er skreddersydd for statusmessige nedgraderinger, så er den også skreddersydd for oppgraderinger. For det første har vi alle avgjørelser som treffes mht innvilgelse av bevilninger, sertifikater etc. Desto vanskeligere et slikt gode er å oppnå, desto større status vil det kunne være forbundet med å oppnå det. Men også tradisjonelle rettsaker mellom to parter eller mellom det offentlige og en privatperson kan bidra til status-oppgraderinger.

Et stikkord i denne forbindelse er *renvaskelse*.

Å bli frifunnet for påstand om straff eller en påstand i en sivil sak betyr at retten har funnet det bessit at man *ikke* oppfyller betingelsene til domfellelse. Dette behøver imidlertid ikke innebære annet enn at man på en effektiv måte har forsvart seg mot en trussel om degradering. For at en frifinnelse skal kunne fungere som en oppgradering må visse tilleggsbetingelser være oppfylt.

Mens en domfellelse lett vil kunne bli oppfattet som et total stempel, vil en frifinnelse lett kunne bli oppfattet partikulært. Tyven eller den uheldige håndverker som blir dømt for mangelfullt utført arbeide havner lett i den situasjon at folk sier: "hva sa vi, det var det vi visste". Men at det blir fastslått at tiltalte ikke bortok den og den gjenstanden da og da eller at det angjeldende malerarbeid ikke var faglig eller rettslig mangelfullt behøver ikke å si noe som helst om hvordan personen er eller har vært i andre forbindelser. I beste fall er det godtgjort at beskyldningen var feilaktig, men ofte vil man sitte igjen med et mistenkelighetens skjær over seg - "ingen røk uten ild" eller "om ikke han er en dårlig håndtverker så er han ivertfall en kverulant som ikke greier å gjøre sine kunder tilfredse".

Det mistenkelighetens skjær som kan bli resultatet av en frifinnelse kan imidlertid gå ut over anklageren eller saksøkeren i

stedet for den innstevnede. Dette er et fenomen som er velkjent for kvinner som opptrer som fornærmede i voldtektssaker. Resultatet kan også bli at begge parter blir sittende med et stempel på seg som kverulanter eller som personer som har vært involvert i lyssky virksomhet.

Det synes rimelig å fremsette som en *første* hypotese at desto høyere status den frifunne har på forhånd, desto større sannsynlighet er det for at det mistenksomhetens skjær som eventuelt blir en følge av saken vil gå ut over motparten. Den lokale håndtverkeren tjener ikke nødvendigvis noe på frifinnelsen, han kan snarere tape på at det i det hele tatt er kommet til rettsak. Det velrennomerte firma derimot kan innkassere frifinnelsen som nok et bevis for sin faglige dyktighet og gode service og stemple kunden som en håpløs kverulant.

Som en *andre* hypotese kan vi i tråd med dette sette frem at desto høyere status den frifunne har på forhånd, desto større sannsynlighet er det for at frifinnelsen ikke bare vil virke som et forsvar mot degradering, men som en aktivt oppgraderende faktor. Er man på forhånd kjent for sin rettskaffenhet, vil frifinnelsen kunne virke som nok et bevis på og som et offisielt stempel på denne rettskaffenheten.

4 Rettslige beslutninger og status-endringer

Med utgangspunkt i disse to teser om oppgraderinger kan vi si noe om forholdet mellom rettslige beslutninger og statusmessige endringer. For det første vil de umiddelbare negative følger av en domfellelse lett være mer omfattende og inntreffe med større sikkerhet enn de positive følger av en frifinnelse. En frifinnelse vil alltid være partikulær og vil derfor måtte kobles til andre trekk som er kjent ved personen for å kunne fungere som en oppgradering. En domfellelse derimot vil tale for seg selv i større grad.

For det andre vil degraderinger være mulig uansett den domfeltes tidligere status. En oppgradering vil bare være sannsynlig hvor den frifunne allerede på forhånd nyter en høy status. Hvor den ene part på forhånd ikke innehar en høy status, vil en degradering kunne bli følgen enten saken vinnes eller tapes.

For det tredje kan det konstateres en vesentlig forskjell mellom forvaltningsmessige avgjørelser som innvilger rettig-

heter som er status-oppgraderende, og de som invilger rettigheter som er status-degraderende.¹² På spissen får vi dette om vi ser på innvilgelse av pengeytelser i to forskjellige forbindelse, innvilgelse av sosial stønad på den ene side og tildeling av stipend på den annen side. Arbeideren som mottar sosialstønad er ute av stand til å dra omsorg for seg selv fordi hans boligutgifter er for høye som følge av en usosial boligpolitikk. Forskeren kan ikke dra omsorg for seg selv fordi hans evner og utdanning går i en så lite praktisk retning at han neppe ville fått jobb andre steder enn på universitetet, og der får han ikke jobb med det første. Mellom disse eksisterer det selvsagt statusmessige forskjeller på forhånd. Disse forsterkes imidlertid av det grunnlaget som de mottar understøttelse fra det offentlige på. Og dette grunnlaget er som nevnt i sine rammer normativt bestemt. Det er normativt fastslått at arbeideren er ute av stand til å dra omsorg for seg og sine, mens det er normativt fastslått at forskeren er velkvalifisert innenfor sitt område.

5. Statusendringer og rettssikkerhet

Det kan avslutningsvis være verdt å peke på et paradoks i tilknytning til statusendringer som følge av rettslige beslutninger. At deltakere i rettsaker og søkere om støtte fra det offentlige risikerer status-degradering kan være en faktor som hemmer rettssikkerheten. Det er nærliggende å formulere som et rettssikkerhetskrav at folk må få kunne fremme sin rett uten at de derved risikerer stempeling som får negative følger for ens sosiale identitet. Men hvis vi går nærmere i sømmene de trekk ved rettslige beslutninger som gjør dem till skreddersydde statusendringer seremonier, så vil vi se at disse er en konsekvens av andre typer rettssikkerhetskrav.

Rettslige beslutninger skal være forutberegnelige. Dette innebærer at det må finnes kriterier for hvilket faktum som er relevant i forhold til den enkelte rettsregler. Grensene for reglens anvendelseområde må være så skarpe som mulig og altså trekkes dikotomisk. De som treffer rettslige beslutninger bør gjøre det ut fra kompetanse som stillingsinnehavere, og ikke ut fra personlig interesse i den enkelte sak. Avgjørelsen bør utledes fra og begrunnes i offentlige, legitime normer.

Man bør allikevel være oppmerksom på at det her vil foreligge en konflikt mellom forskjellige typer rettssikkerhetskrav. Dette betyr at man ikke uten videre alltid kan gi prioritet til rettssikkerhetskrav bare av den ene typen. Men det er det som skjer så lenge de materielle regler og reglene om saksbehandlingen ved rettslige beslutninger ikke tar hensyn til de rettssikkerhetskrav som knytter seg til vernet mot degraderinger.

Noter

1. American Journal of Sociology, vol 61, 1956 s 420 flg.
2. Aubert, Rettens sosiale funksjon, Oslo 1976 s 31.
3. Se nærmere Sundby, Om normer, Oslo 1974 s 254 flg.
- 3A. Se nærmere Mathiesen, Retten i samfunnet, Oslo 1984 s. 143.
4. Se nærmere, Eckhoff, Rettskildelære, Oslo 1971 s 28-30.
5. Se nærmere, Aubert, The Structure of Legal Thinking, i Legal Essays, festskrift til Frede Castberg, Oslo 1963 s 41 flg, Særlig s 53 (faktum) og s 61-63 (juss).
6. Aubert, Rettens sosiale funksjon s 31-32.
7. Strl § 39.
8. Se Sundby: Strafferetten og dens begrensninger i Lov og rett 1976 s 71.
9. Se f eks Mathiesen, The Defences of the Weak, London, 1972 (1965) s 72 flg.
10. Se for en nærmere utvikling av dette poenget for forvaltningsretten min artikkel Forvaltningsrettslige nydannelser, del I i Nordisk administrativt tidsskrift 1985 s 77 flg. på s 89.
11. Barnevernloven § 16.
12. Å bli dratt omsorg for av barnevernet, eller og bli innvilget sosial stønad er også innrømmelse av rettigheter.

